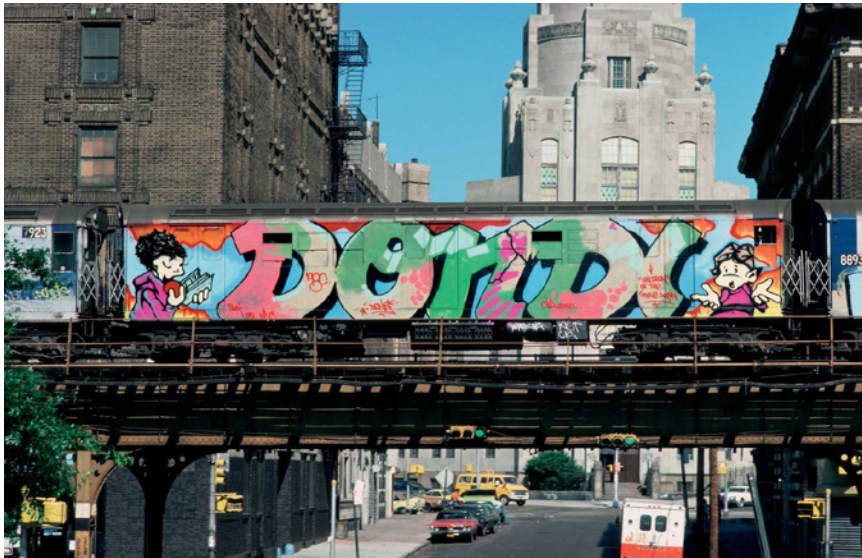

De keus van KUNSTSCHRIFT

oktober/november 2015

Children of the Grave III: laatste van drie geheel ondergespoten metrostellen in New York door Dondi (Donald Joseph White, 1961-1998)

STREET ART

Graffiti uit New York en Amsterdam

'Trains are saturated with garbage. If this is art, then to hell with art!', verkondigde een medewerker van de Metropolitan Transportation Authority in 1981. De gemeente New York zat met de handen in het haar: grote delen van de stad waren verloederd, misdaadcijfers rezen de pan uit en een nieuw fenomeen was het decennium ervoor snel tot wasdom gekomen: graffiti-kunst. Jongeren zonder stem hadden een moeilijk uitwisbare manier gevonden om zich te uiten.

Jongens met namen als Seen, Zephyr, Dondi, Rammellzee, Crash, Toxic, Sharp en Lady Pink (jawel, een dame) trokken er 's nachts en niet zonder risico op uit om graffiti 'pieces' te zetten op muren, bruggen en in tunnels. Stond je naam in koeienletters op een metro, dan was je faam verzekerd.

Een week nadat het GVB had bekendgemaakt dat er dit jaar al zesduizend vierkante meter metro is ondergespoten, opende het Amsterdam Museum onder de titel *Graffiti. New York meets the Dam* een tentoonstelling die de periode 1970-1991 bestrijkt. Enkele overgebleven originele graffiti-stukken, met spuit- of olieverf gemaakte graffiti-doeken en zeldzame 'oefenboeken' met ontwerp-

Een hoogtepunt is een beroemd doek van Lee Quiñones met daarop een stripeend die zich beschermt tegen een verfexplosie en daarboven de spreuk: 'Graffiti is a [sic] art and if art is a crime let God forgive all.'

Hoofdstedelijke graffiti-pioniers uit de punktijd worden in het overzicht niet vergeten. Dr. Rat, De Zoot en Diana Ozon maakten furore met het zetten van 'tags' (snelle handtekeningen) en het tekenen van cartooneske figuurtjes. Ook Hugo Kaagman was toen actief en bovendien zijn tijd vooruit door gebruik te maken van sjablonen, in de hedendaagse street art een veelvoorkomende techniek. De grote *Waterloopleinschutting* van zijn hand getuigt daarvan, ook al is dat werk door anderen volledig *ondergetagd*.

De graffiti uit New York, gekenmerkt door almaar wilder vervormde lettertypen, bonte kleuren en glinsteringen voor extra 3D-effect, deed in de jaren tachtig zijn intrede in Nederland. Amsterdam was de eerste stad in Europa waar Amerikaanse graffiti voet aan de grond kreeg. Yaki Kornblit, destijds galeriehouder aan de Willemsparkweg, had daar in 1983 een aanzienlijk aandeel in door de grote namen uit New York bij hem te laten exposeren. Bij Kornblits kunstenaars kroop het bloed echter ook waar het niet gaan kon en al gauw was het Amsterdamse straatbeeld grondig onder handen genomen.

Howard the Duck door Lee Quiñones, een remake op doek uit 1998 van een mural in New York uit 1979

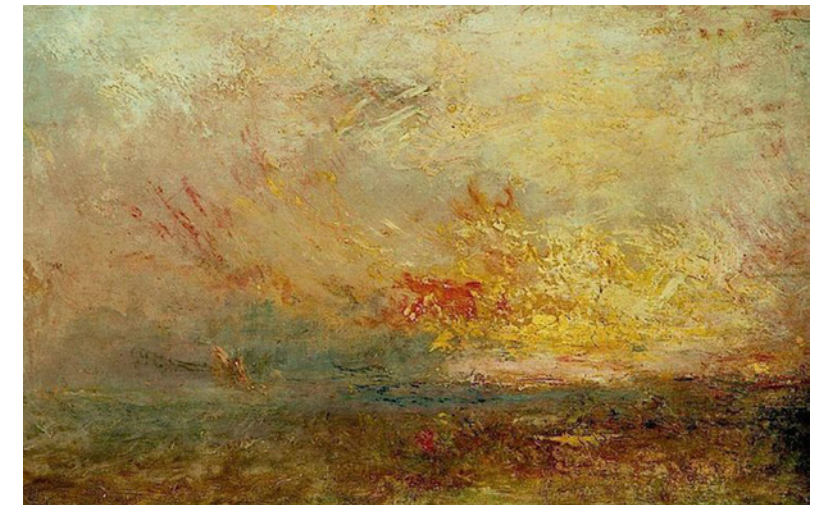
'Schrijvers' van de tweede generatie waaronder Jaz, Joker, Shoe, Delta, Cat22 en High CBS kwamen op die manier direct in aanraking met hun New Yorkse voorbeelden. Een overzichtstentoonstelling in Museum Boijmans Van Beuningen nog datzelfde jaar heeft bijgedragen aan de populariteit van een fenomeen dat onlosmakelijk verbonden is aan de hiphopcultuur en hier vóór die jaren onbekend was. Dat geldt evenzeer voor de boeken *Getting up* (1984) en *Subway art* (1988), de documentaire *Style Wars* (1983), de film *Wildstyle* (1983) en niet te vergeten een bezoek aan Nederland in 1986 van Keith Haring, die in tegenstelling tot de meeste andere spuiters bij uitstek een geëngageerde kunstenaar was en wiens iconische poppetjes de komende maanden overigens ook op de muren van de Rotterdamse Kunsthal dansen.

Het aantal jongeren met lef en een spuitbus nam rap toe en het metrostelsel, het Leidsebosje en het Waterlooplein werden graffiti-hotspots. Toen Amsterdam zich enige tijd het graffitiwalhalla van Europa waande, was er in New York sprake van een neerwaartse trend. De komst van metrostellen die makkelijker konden worden gereinigd en het lik-op-stuk beleid van burgemeesters Ed Koch en Rudy Giuliani maakten aan het feest een eind. Maar deze artistieke anarchie had lang genoeg bestaan om uit te groeien tot een geaccepteerde kunststroming en veel grondleggers uit New York hebben zich opgewerkt tot sterren wier werk nu voor tonnen wordt verkocht. Dat ook Amsterdamse wegbereiders succesvolle kunstenaars zijn geworden die vanuit hun graffiti-verleden een geheel eigen stijl hebben ontwikkeld, blijkt in de laatste zaal van de tentoonstelling uit de recente 'calligraffiti' van Shoe (Niels Meulman) en de gelaagd opgebouwde materialen van Delta (Boris Tellegen) die suggestieve ruimtes oproepen waarin het oog kan dwalen en verdwalen.

Wat het Amsterdam Museum op twee verdiepingen laat zien vormt de basis van street art, een mengelmoes van tal van kunstvormen die sinds een jaar of vijftien wereldwijd aan een enorme opmars bezig is. Waar de oorspronkelijke graffiti vooral gericht was op woorden, is street art geënt op beelden en het uitdragen van boodschappen. Wie deze stedelijke creativiteit historisch wil kunnen plaatsen, weet waar hij wezen moet.

Daniël de Jongh

Graffiti. New York meets the Dam
Amsterdam Museum
t/m 24 januari
amsterdammuseum.nl

John Mallard Turner, *Clouds and Water*, 1840
t/m 3 januari te zien in Museum de Fundatie, Zwolle

GROOTSE NATUUR

Turner in Zwolle en Enschede

'Indistinctness is my forte', schijnt Turner gezegd te hebben, en ook: 'Indistinctness is my flaw'. En met die twee uitspraken zijn de twee kanten van zijn oeuvre goed gekenschetst. Turner kun je het best gedoseerd tot je nemen, en dan zorgt hij voor grote verrassingen. Zoals *Dolbadarn Castle* en *The Eruption of the Souffriere Mountains* op de dubbel-tentoonstelling *Gevaar en schoonheid. Turner en de traditie van het sublieme*, in Museum de Fundatie in Zwolle en Rijksmuseum Twenthe in Enschede. Aarde, lucht, water, vuur als de elementen waarin de natuur ons kan overweldigen, en waar Turner zijn talent aan wijdde.

Het is een bijzondere samenwerking, waarbij Twenthe aarde en lucht, en Zwolle water en vuur voor zijn rekening nam. De tentoonstelling is voorzien van een catalogus met uitstekende essays, die Turners scharnierfunctie tussen verleden en heden toelichten: als gulzig liefhebber van de oude Franse, Italiaanse en Hollandse kunst nam hij alles op wat hij kon gebruiken, en verwerkte dat in zijn eigen, zo oorspronkelijke en herkenbare idioom. Zelfs met een relatief beperkt aantal olieverfschilderijen laat deze tentoonstelling toch goed zien hoe gevarieerd dat idioom eigenlijk was: van het Lorrain-achtige pittoreske *Thomson's Aeolian Harp* uit 1809 tot de impressionistische *Clouds and Water* uit 1840.

Daarnaast hangt er een flink aantal kleurenstudies en aquarellen die het verhaal van de 'moderne' Turner erg nadrukkelijk brengen, maar waarvan je je afvraagt wat de status daarvan was in het oeuvre van de meester.

Dit raakt ook aan de zwakheid van dit heroïsche project. Lucht, water, aarde, vuur, daar valt erg veel kunst onder. De diversiteit op deze twee tentoon-

stellingen is enorm, de contrasten zijn soms hard en de keus voor werk soms willekeurig. Ook de samenspraak tussen moderne en oude kunst is niet altijd gelukkig. Een paar verrassingen (Olphaert den Otter, Raquel Maulwurf) houden zich in Zwolle goed overeind naast Mesdags *Noordzee* en Friedrichs adembenemende *Zeilschip*, maar er zijn ook snoei-harde confrontaties: Erik Odijks kolossale *Skog* (2003) verplettert in Enschede alle oude landschapjes er omheen. En sommige van die landschapjes zijn wel erg gekozen omwille van een oppervlakkig rijmend motief: een boom, een lucht-partij, een overheersende kleur. In de grote Turneriaanse smeltkroes wordt zo bijna alles subliem. Dat is iets waar je je tegen moet wapenen bij een bezoek aan vooral de Twentse poot van het project. Dat, en de drukte. De tentoonstelling met zijn grootse uitgangspunt trekt veel aandacht en dus publiek. Maar een bescheidener aanpak zou mooier zijn geweest, en had Turner meer recht gedaan.

Mariëtte Haveman

Gevaar en schoonheid. Turner en de traditie van het sublieme
Museum de Fundatie, Zwolle
Rijksmuseum Twenthe, Enschede
t/m 3 januari
museumdefundatie.nl / rijksmuseumtwenthe.nl

LAND ART

Er op uit in Amersfoort

'In het jaar 2000 zal lucht een belangrijke creatieve faktor vormen in de wereld', schreef kunstenaar Marinus Boezem in 1967. De uitspraak hangt ingelijst in de tentoonstelling *Expeditie land art* in Amersfoort en verwijst naar een grondhouding

Expeditie Land Art, t/m 3 januari in KaDE, Amersfoort (foto Mike Bink)

van kunstenaars die eind jaren zestig de aandacht trokken. Boezem, Wim T. Schippers, Jan Dibbets en Ger van Elk voerden liever speelse ideeën en eenvoudige handelingen uit dan ambachtelijk doorwerkte schilderijen af te leveren; overzees trokken Richard Long, Robert Smithson, Walter de Maria en Michael Heizer de natuur in, de smetteloos witte galerieruimte achter zich latend. Tot welke resultaten die houding leidde wordt meteen duidelijk in de grote zaal van KaDE, de Amersfoortse kunsthall. Daar staat Boezems installatie *Rietveld bewogen door ventilatoren* (1968), een geordend patroon van wuivende rietstengels in 24 kluiten aarde, tegenover Richard Long's *Wood Circle* uit 1977, een cirkel van zorgvuldig gerangschikte boomtakken op de museumvloer, aards concreet van materiaal, rustgevend in zijn door mensenhand bepaalde geometrie. Aarde, water, wind, takken en kiezelstenen: ze bleken bouwstenen voor kunst die een laconiek herarrangement van de natuur wilde zijn in plaats van persoonlijke expressie. *Expeditie land art* brengt dit uitgangspunt verrassend tot leven in een uitgewogen selectie van onderhand canonieke kunstwerken, aangevuld met werk van hedendaagse kunstenaars zoals Guido van der Werve, Tacita Dean en Lara Almarcegui. Absolute blikvanger blijft het monumentale project *Spiral Jetty* (1970) van Robert Smithson en zijn vrouw Nancy Holt. Smithson maakte opnamen van de totstandkoming van het de werk – een 450 meter lange spiraal van rotsblokken, klei en modder aan de oever van het Great Salt Lake in Utah – en

voorzag de 16mm-film van sonoor, raadselachtig commentaar. De film is inmiddels digitaal geconserveerd en te zien in de bovenzalen van KaDE; wie de volle 35 minuten volgt, begrijpt waarom gastcurator Sandra Smalenburg stelt dat land art 'van de kunst een avontuur heeft gemaakt'. Niet alleen is het landschap overweldigend, de schaal van de onderneming is dat ook: tonnen rotsblokken worden in het meer gestort, reusachtige trucks en shovels voeren een transportballet uit en de zon glinstert meedogenloos boven het door algen rood uitgeslagen zoutmeer. 'Mud, salt, rocks, water', herhaalt Smithson's voice-over, als in een mantra. Kort na aanleg steeg het waterpeil en verdween *Spiral Jetty* uit zicht; sinds 2012 is ze weer te zien, wit uitgeslagen door het zout, liggend in een buitenaards Marslandschap. Het enige wat we hoeven te doen is de Jeep starten en ernaar toe rijden. **Paul Kempers**

Expeditie land art. Landschapskunst in Amerika, Groot-Brittannië en Nederland
KaDE, Amersfoort
t/m 3 januari
www.kunsthalkade.nl

ZELFPORTRETTE

Het oog van de spiegel in Arnhem en Den Haag

Bijna gelijktijdig openen in Den Haag en Arnhem twee opmerkelijke tentoonstellingen rond het thema 'zelfportret'. De Haagse, in het Mauritshuis, richt zich op de Hollandse zelfportretten uit de Gouden Eeuw: 27 portretten van Judith Leijster, Carel Fabritius, Jan Steen, Rembrandt en Gerard Dou en andere grootheden uit de hoogtijjaren van

Arie de Vois, Zelfportret als jager, ca 1660
t/m 3 januari te zien in het Mauritshuis

de Hollandse schilderkunst. Toen al was het zelfportret een manier voor kunstenaars om zichzelf in een competitieve markt te onderscheiden. De tentoonstelling *Spiegelooog*, in Arnhem, kiest uit de periode van 1900 tot 2015, met portretten van moderne en hedendaagse kunstenaars: Dick Ket, Piet Mondriaan, Charley Toorop maar ook Abramovic en Ulay, Marlene Dumas, Marinus Boezem en Levi van Veluw. Ook hier staat de vraag centraal welke plaats het zelfportret precies heeft in de kunst. In beide tentoonstellingen wordt het begrip 'selfie' niet geschuwd. In Den Haag staat het expliciet in de titel, en worden bezoekers uitgenodigd om zichzelf op de tentoonstelling te portretteren (maar, voegt men er haastig aan toe, niet met statief, selfiestick of flits). Een beetje flauwe, doorzichtige poging een prachtig onderwerp te actualiseren. In Arnhem wordt de vraag gesteld of de huidige zelfbeeldenstroom invloed heeft op de manier waarop kunstenaars omgaan met het zelfportret. Maar ook daar leefde een groot deel van de exposanten ongehinderd door dat fenomeen. Afgezien daarvan biedt het stof tot nadenken dat dit genre alle stormen in de kunst heeft overleefd. En blijft het wonderbaarlijk te zien hoe gevarieerd en verrassend een genre kan zijn dat zijn essentie grotendeels ontleent aan twee ogen, een neus en een mond. **MH**

Hollandse zelfportretten – Selfies uit de Gouden Eeuw
Mauritshuis, Den Haag
t/m 3 januari

Spiegelooog. Het zelfportret in de Nederlandse kunst
Museum Arnhem
t/m 24 januari

Marinus Boezem, The absence of the artist, 1970-1995
t/m 24 januari te zien in Museum Arnhem

Claes Jacobsz van der Heck en werkplaats, Gezicht op Egmond aan Zee, 1635-1648
t/m 14 januari te zien in het Stedelijk Museum, Alkmaar

ARCADIE

Van der Heck in Alkmaar

Het werk van de Alkmaarse schilder Claes Jacobsz van der Heck (ca 1578-1652), nu te zien in het Stedelijk Museum Alkmaar, neemt je mee naar het snijvlak tussen de zestiende en de zeventiende eeuw. De tijd voordat kop en lijf van enkelingen alle aandacht kregen. Van der Heck is nog een echte zestiende-eeuwer. Zijn landschappen wemelen van de kleine scènes, vaak verliefde paren, maar ook pelgrims of moeders met kind. Hij is een meester van die kleine voorstellingen, met enkele streken neergezet. Een schuttersstuk – uitzonderlijk – in de buitenlucht: bij een herberg, waar op de achtergrond van alles gebeurt. Een hoer wil een heer mee naar binnen lokken, een dienstmeid komt naar buiten met de maaltijd. Nog verder weg hoeden herders hun schapen. Een marskramer gaat voorbij. Steeds ontdek je nieuwe mini-taferelen. In navolging van de vroegste landschapsschilders zoals Joachim Patinier idealiseerde Van der Heck naar hartelust. Zo'n paradijselijke natuur moet wel idylles oproepen. Zoals in het *Landschap met Cimon en Efigenia* waar – vrij naar Boccaccio – een jongeman met rode jas een mooie dame ontmoet met om hen heen drie slapende dienaarinnen. Van der Heck arrangeerde ook het landschap. Zo lijkt het of even buiten de wallen van Alkmaar een kasteel en een abdij oprijzen, maar in werkelijkheid lagen die veel verder uit elkaar. De duinen worden bij hem een heuvellandschap. En zo ontstaat arcadië. Vele malen geschilderd en goed verkocht. Het kasteel van Egmond – net als de abdij op last van Willem van Oranje in 1573 verwoest omdat hij bang was dat de Spanjaarden zich erin zouden verschansen – werd bij Van der Heck veel hoger en kreeg nog meer torens. Toen hij ze schilderde waren ze echter al zestig jaar verdwenen.

Landschappen met fijnge schilderde figuurtjes, waardoor beter uitkomt hoe hoog de bomen en bergen zijn, hoe ver de einder en hoe klein de mensen en hun bezigheden. Ik zie op de verre wandelweg rond het slot wel drie verliefde stellen in de zon. Ze bewegen of rusten in licht of schaduw, liggen in het gras, gaan hun gang. Wat spookt die monnik daar in het koren uit met die vrouw? Met je neus er bovenop gaan staan, dat moet wel. Straks wandelen ze weer uit zicht. En dan die heksen, die zo mooi door de lucht vliegen! Naar de twee heksensabbats met Boschachtige demonen in fantastische omgevingen bleef ik lang kijken. Van der Heck schiep ook nog zijn eigen duivels. **Wim Noordhoek**

Dit is Van der Heck. Schilderswerkplaats in de Gouden Eeuw
Stedelijk Museum Alkmaar
t/m 24 januari
www.stedelijkmuseumalkmaar.nl

Godfried Schalcken, Portret van Mary Wentworth, 1693
t/m 24 januari te zien in Walraff-Richartz-Museum in Keulen

MEER KEUS

Govert Flinck en Godfried Schalcken

Twee veelbelovende tentoonstellingen op onverwachte plaatsen. Hoewel, Govert Flinck (1615-1660), een van de begaafde Rembrandt-leerlingen, werd vierhonderd jaar geleden geboren in Kleef, dus misschien toch niet zo vreemd dat het Kurhaus Kleef een uitgebreid overzicht van zijn werk, voornamelijk portretten, heeft samengesteld, met behulp van de mooiste bruiklenen uit binnen- en buitenland (t/m 17 januari).

Het Walraff-Richartz-Museum in Keulen organiseerde een tentoonstelling met meer dan tachtig schilderijen van Godfried Schalcken (1643-1706), de kunstenaar die in zijn tijd een beroemdheid was, lang in de marge verbleef en nu weer in het licht wordt gezet. Hij was een leerling van Gerard Dou en wordt gerekend tot de Leidse fijnschilders. Zijn specialiteit was het schilderen van kleine scènes bij kaarslicht (t/m 24 januari).

In herinnering

Een bromvlieg, een boze bij, een heel lieve vriendin, noemde Sjarel Ex Pam Emmerik. Voor Boijmans werkte ze als conservator voor de buitendienst, ze gaf daar rondleidingen en beschilderde de muren van de espressobar. Pam Emmerik was iemand met sterke opvattingen over van alles en nog wat.

Haar tekeningen waren meestal bescheiden van formaat maar de wandschilderijngen in Boijmans bewijzen dat ze haar boodschap ook op muurformaat kon brengen: dat het leven gevaarlijk en vreselijk en geweldig is. Naast haar kunst schreef ze verhalenbundels en een roman met de prachtige titel *Wie het paradijs verdragen kan*. De plotselinge dood van Pam was de eerste uit een kleine rij ernstige verliezen voor de beeldende kunst. Na haar volgde Melchior de Wolff – minder bekend maar voor Kunstschrift van grote betekenis als voormalig redacteur en vanwege de prachtige stukken die hij in de jaren negentig schreef. En de bekendste, Joost Zwagerman, wiens oorspronkelijke overdenkingen over kunst via *de Volkskrant* en *De Wereld Draait Door* grote groepen mensen bereikten. Alle drie waren ze veel te jong, en alle drie konden ze iets wat maar weinig mensen kunnen: de kunst vertalen voor een publiek dat nog overtuigd moet worden. **MH**